

MODELLEK, ELMÉLETEK ÉS ELVEK ÉRVÉNYESSÉGE NYELVI ADATOK TÜKRÉBEN

citation and similar papers at core.ac.uk

brought

provided b

MALECZKI MÁRTA – NÉMETH T. ENIKŐ

1. Az adatok szerepe a nyelvleírásban

Az utóbbi években számtalan olyan kötet, illetve tanulmány látott napvilágot, amely a nyelvi adatok nyelvleírásban betöltött szerepével foglalkozik (l. pl. Lehmann 2004; Penke és Rosenbach 2004; Borsley 2005; Kepser és Reis 2005; Kertész és Rákosi 2008; Pons Bordería 2008). Különböző nyelvi szintekre vonatkozó különböző elméletekben megvizsgálva az adatok természetét, forrását és funkcióját, a szóban forgó munkák – többek között – az alábbi, egymással szorosan összefüggő kérdésekre keresik a választ: (i) mi számít adatnak a különböző nyelvelméletekben, nyelvészeti megközelítésekben, (ii) mi az adatok funkciója a nyelvleírásban, és (iii) milyen viszony van az adatok és az elméletek hipotézisei, magyarázatai között. Mivel ezek a kérdések a nyelvészeti kutatómunka módszertani alapjait érintik, továbbá különböző megválaszolásai az ugyanazon problémákat megoldó különböző nyelvelméletek, illetve nyelvészeti megközelítések közötti választást motiválhatják, rendkívül fontos, hogy milyen válaszokat adunk rájuk. A nyelvi adatokról folyó nemzetközi eszmecsere jelenlegi állásában azonban, mint ahogy arra Kertész és Rákosi (2008: 12) rámutat, gyakran keverednek az egy-egy irányzathoz köthető, mechanikusan elfogadott tudományelméleti háttérfeltevések a nyelvészeknek a saját kutatómunkájára vonatkozó naiv, nem metatudományos reflexiójával, illetve a nyelvészeti kutatómunka gyakorlata eltér a követni vélt tudományelméleti háttérfeltevések által megkívánt módszertani követelményektől.

A nyelvi adatok nyelvleírásban betöltött szerepéről, pontosabban arról, hogy milyen adatforrásokból származó adatokat tekinthetünk az elméleteket alátámasztó evidenciának, rendeztek vitát „*Kulcs a nyelvtanhoz*” – *kerekasztal beszélgetés a nyelvtani intuícioról és a korpuszalapú megközelítésekről* címmel az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2007. november 27-én generatív nyelvészek és korpusznyelvészek részvételével (a vita lejegyzett anyaga elérhető a <http://nytud.hu/program/nyelvtechkerekasztal071127.html> honlapon). E vita résztvevői saját kutatási gyakorlatukból kiindulva, metatudományos keret alkalmazása nélkül, de tudatosan próbálták megvizsgálni saját maguk és egymás adatkezelését, továbbá érveltek az introspekcióból (generatív nyelvészek), illetve a korpuszból (korpusznyelvészek) származó adatok elsődlegessége mellett. A különböző vélemények ütközése mellett ugyanakkor az is kivilágott a vitában, hogy nem szükséges kibékíthetetlen ellentétet feltételezni a kétféle adatforrás használata között, a generatív nyelvész is használhat korpuszt, a korpusznyelvész pedig támaszkodik az intuícijára. Valójában a nyelvésznek többféle forrásból származó, többféle adattípussal szükséges dolgoznia.

A nyelvészeti kutatómunka gyakorlata jelzi ugyanakkor azt is, hogy nem elég a nyelvészek naiv önreflexiója az adatkezeléssel kapcsolatban felmerülő módszertani problémák megoldásához, hanem szükség van a fenti kérdések és a hozzájuk kapcsolódó más, itt nem

* Jelen tanulmány az MTA–DE–PTE–SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport támogatásával készült.

említett problémák metareflexiójára, mégpedig egy koherens metaelméleti keret segítségével. Egy ilyen metaelméleti keret kidolgozását és alkalmazását tűzte ki céljává az MTA–DE–PTE–SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoportja *Az evidencia problémája az elméleti nyelvészetben* (2007–2011) című projektumában (a projektum publikációit l. <http://nyfk.unideb.hu/elmeletinyelvessel2.htm>).

2. A konferenciakötet bemutatása

2.1. A konferencia célja

A 2007 őszén hetedik alkalommal megrendezett *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* nevet viselő konferenciánknak a *Modellek, elméletek és elvek érvényessége a nyelvi adatok tükrében* címet adtuk. A témaválasztásnak kettős oka volt. Egyrészt, csatlakozva a nemzetközi nyelvészeti kutatások 1. pontban vázolt vonulatához, szerettünk volna egy olyan konferenciát rendezni, amelyen a különböző nyelvi szinteken, különböző elméleti keretekben, illetve modellekben dolgozó hazai nyelvészek kutatásai alapján képet kaphatunk az adatok szerepéről a magyar nyelv leírásában. Másrészt, az MTA–DE–PTE–SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoportjának szegedi munkacsoportjaként a kutatócsoport témájának kidolgozása során szerettünk volna nyitni a magyar nyelvvel foglalkozó hazai nyelvészek szélesebb köre felé, lehetőséget kínálva, hogy ki-ki a saját maga kutatására vonatkoztassa a címként megadott és a kutatócsoport kutatásához is kapcsolódó témát. Bár a konferencia résztvevőit nem kértük metareflexióra az adatok kutatásukban betöltött szerepét illetően, a konferenciakötetben megjelenő tanulmányok alapján világosan kirajzolódik, hogy több típusú és funkciójú adatot használnak a szerzők, az elvek, szabályok, modellek, elméletek, illetve az adatok között pedig nem egyirányú viszonyt feltételeznek.

A konferencián elhangzott előadások alapján készült tanulmányokat névtelenül lektoráltattuk. A lektorálás után tíz tanulmány került be a kötetbe. A kötet lektorainak ezúton is szeretnénk köszönetet mondani alapos munkájukért. A kötet lektorai: Alberti Gábor, Bartos Huba, Bende-Farkas Ágnes, Bródy Mihály, É. Kiss Katalin, Gécseg Zsuzsanna, Kiefer Ferenc, Komlósy András, Lipták Anikó, Nagy Katalin, Prószycki Gábor, Siptár Péter, Surányi Balázs és Szécsényi Krisztina.

A konferenciát az SZTE Általános Nyelvészeti Tanszéke rendezte, az SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszékének együttműködésével. Köszönetet mondunk a Szegedi Akadémiai Bizottságnak a konferencia céljaira díjtalanul rendelkezésünkre bocsátott teremért, illetve az MTA–DE–PTE–SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoportnak a kötet megjelentetéséhez nyújtott anyagi támogatásáért. A kötet gondos technikai szerkesztéséért Szécsényi Tiborot illeti köszönet.

2.2. A kötet tanulmányainak rövid összefoglalása

2.2.1. A tanulmányok csoportosítása

A 10 tanulmányt három nagy csoportba soroltuk tematikájuk szerint: az első, legnagyobb csoportba a szintaktikai témájú cikkek tartoznak (É. Kiss Katalin, Surányi Balázs, Egedi Barbara, Laczkó Tibor és Imrényi András tanulmányai), a második csoportban fonológiai, morfológiai témájú cikkek vannak (Lukács Ágnes – Rebrus Péter – Törkenczy Miklós és Kálmán László – Rebrus Péter tanulmányai), a harmadik csoportba tartozó írások közös jellemzője, hogy szemantikai és pragmatikai szempontok is érvényesülnek bennük (Gyuris Beáta, Rákosi György és Németh T. Enikő – Bibok Károly cikkei).

2.2.2. A tanulmányok ismertetése a tematikai csoportosítás sorrendjében

É. Kiss Katalin MIÉRT SZABAD AZ IGE UTÁNI SZÖREND A MAGYARBAN? című tanulmányában egy igen figyelemreméltó javaslatot fogalmaz meg az adatkezelés problémáival kapcsolatban. Eszerint nem a bináris „jólformált – nem jólformált” megkülönböztetés alapján kellene értékelní a nyelvi adatokat, hanem a fokozatosságot is megengedő „jól hangzó – kevésbé jól hangzó” (vagy „optimális – nem optimális”) skála mentén kellene elhelyezni azokat. Ez a javaslat összhangban van a tanulmány azon alapfeltevésével, mely szerint a magyar mondatok ige utáni összetevőinek szórendje a fonológiai komponensben alakul ki, és ez a fonológiai komponens már nem érzékeny a szintaktikai hierarchiára. Így megmagyarázható, hogy miért szabadabb a magyar mondatok ige utáni összetevőinek szórendje, mint az ige elóttieké, a következésképpen. Mint köztudott, a magyarban az ige elótt, azaz a mondat bal periferiáján megjelenő összetevők sorrendje a hatóköri és információszerkezeti viszonyokat pontosan tükrözi. Az ige utáni különféle szórendeknek azonban már sem információszerkezeti, sem hatóköri jelentőségük nincs; azaz pl. azok a mondatok, amelyek több kvantoros kifejezést tartalmaznak az ige mögött, szisztematikusan többértelműek a kvantorok lehetséges hatóköreinek megfelelően. Ez a jelenség jól magyarázható É. Kiss Katalin tanulmányának azon feltevése alapján, mely szerint a határozói és kvantoros kifejezések bizonyos frazális projekcióknak mind a bal, mind a jobb oldalához adjungálhatók (azaz egy speciális mozgatóssal a frazális csomópont mellé csatolhatók). Az igtól balra adjungált kifejezések értelmezése is és felszíni sorrendje is ezáltal a szintaktikai mozgatóssal határozódik meg; a jobbra adjungált összetevők (az ige mögötti összetevők) azonban csak a hatóköri (értelmezési) viszonyokat határozzák meg, ami nem befolyásolja az összetevők tényleges sorrendjét: ezek a fonológiai szinten szabadon linearizálhatók. Ennek következtében különböző hierarchikus szerkezetek realizálódhatnak ugyanolyan szórendi változatban, és különböző szórendi változatokban realizálódhat ugyanaz a hierarchikus szerkezet. A magyarban az összetevők ige utáni sorrendjét tehát nem a szintaxis–szemantika interfész határozza meg, hanem egészen más jellegű, a fonológiai szinthez tartozó szabályok. Ez az adatok megítélésének szempontjából azt jelenti, hogy a magyar mondatok ige utáni összetevőinek különféle sorrendjei lényegében mind grammatikusoknak tekintendők, csak nem mindegyik szórend „optimális”. Az „optimális jólhangzást” pedig valóban fonológiai szabályok határozzák meg, mint amilyen például a Behaghel által megfogalmazott azon törvény, mely szerint a fonológiai „súlyosság” szerint növekvő sorrendbe rendezett ige utáni összetevőkkel hangzik a legjobban a mondat (azaz a nagyobb szótagszámú, illetve hangsúlyosabb összetevők szeretnek hátrébb lenni).

É. Kiss Katalin ezen tanulmánya tehát a konferencia fő témájával, azaz a nyelvi adatok felhasználásának módjaival, valamint az adatok megítélése során felmerülő problémákkal kapcsolatban is érdekes gondolatokat fogalmaz meg. Mindemellett nyilvánvaló, hogy e tanulmány deskriptív ereje és egyes technikai megoldásai révén kikerülhetetlen hivatkozási alapként kerül be a magyar nyelv szintaxisával és szemantikájával foglalkozó további tudományos kutatásokba.

Surányi Balázs HATÁROZÓK ÉS KVANTOROK A MAGYAR MONDATSZERKEZETBEN c. tanulmányában egy eddig még jelentős elméleti kereten belül szisztematikusan nem vizsgált adathalmazt, a szabad határozók (egyszerű) mondatbeli szórendi lehetőségeit vizsgálja. A

vizsgált adathalmaz terjedelme és az általánosítások eleganciája és egységessége imponáló mértékű: Surányi nemcsak az összes határozótípus lehetséges helyzetait vizsgálja mind az ige előtti, mind az ige utáni tartományban, hanem általánosításait a kvantorok hatóköri viselkedésével is párhuzamba állítja. Ennek következtében olyan egységes elvek alapján tudja magyarázni a magyar mondat szerkezetnek mind a határozókra, mind a kvantoros kifejezésekre vonatkozó szórendi és hatókör-értelmezési lehetőségeit (ige előtti és ige utáni helyzetekben egyaránt), amelyek révén ez a tanulmány mind empirikus anyaga, mind elméleti eleganciája miatt alapvető fontosságú művé válik minden magyar szintaxisal foglalkozó kutató számára. Sőt, a különféle mozgatás-típusok (keveredés (*scrambling*), topikalizáció, valamint emelés (*raising*)) összefüggéseinek a vizsgálata, és ennek eredményeképpen az a felfedezés, hogy ezek egyetlen mozgatás altípusainak tekinthetők, olyan jelentős eredmény, amelyből mindenféle elméleti igényű szintaktikai vizsgálódás profitálhat. A tanulmány fő leíró eredménye a magyar szabad határozók három nagy csoportba sorolása szórendi viselkedésük alapján, melyek többé-kevésbé a Cinque által felállított határozóhierarchia egy-egy régiójának feleltethetők meg. A megfigyelt adatokra vonatkozóan Surányi egy szemantikai típusváltásra alapozott magyarázatot mutat be. Egy adott mondat tartomány a határozókkal való módosíthatóság szempontjából e típusváltás elérhetőségének köszönhetően viselkedhet úgy, mint egy nála nagyobb mondat tartomány. Általánosabb érvényű elméleti eredménye Surányi tanulmányának az, hogy az ige mögötti szabad szórend nem axiómaként mondatik ki, hanem tételként vezetődik le egy teljesen hierarchikusnak feltételezett mondat szerkezet általánosan (azaz posztverbálisan is) érvényes kvantoremelési és keveredési szabályaiból. A szerző meggyőzően mutatja ki a kvantoros kifejezések és a szabad határozók szintaktikai viselkedése közötti hasonlóságot, s ez a felfedezése egy további olyan elméleti általánosításhoz vezet (a fent említett három különböző mozgatási szabály egyetlen általános szabályra való visszavezetéséhez), amelynek eleganciája és plauzibilitása valóban jelentős mértékben elősegítheti nemcsak a magyar, hanem más nyelvek szórendi lehetőségeinek a mélyebb megértését.

Egedi Barbara A MAGYAR KÉTÉRTELMŰ MONDATHATÁROZÓK ÉS HATÓKÖRVISZONYAIK c. tanulmányában először is szisztematikusan körülhatárolja a vizsgálandó adatok (határozók) körét. Három teszt alapján szintaktikailag is elkülöníti egymástól az ige előtti mondat- és módhatározókat (szórend: a módhatározó topikot nem előzhet meg; fókusz: csak módhatározók, valamint (a cikkben nem vizsgált) idő- és helyhatározók fordulhatnak itt elő; hangsúly: a módhatározó kötelezően hangsúlyos, a mondat határozók többsége inkább hangsúlytalan). Ezután a szerző ügyesen felhasználja ezeket a tesztek bizonyos határozók kétértelműségének kimutatására, feltételezve, hogy a kétértelműségük nem lexikai eredetű, hanem éppen a különböző szintaktikai helyekre való becsatolhatóságuk következménye. További érdekes megfigyelése a cikknek, hogy ige utáni helyzetben a lexikálisan alulspecifikált határozók normál intonációval csak módhatározóként értelmezhetők, a mondat határozóként való értelmezésükhöz speciális intonációs minta szükséges. Ez tulajdonképpen váratlan, ha arra gondolunk, hogy az ige utáni szabad szórend egy fonológiai újrendezés eredménye, amely újrendezés eredményeképpen elvesznek a szintaxis–szemantika interfészen kódolt hatóköri viszonyok. Ez az „elveszés” a kvantorok lehetséges hatókörei esetében kétértelműségeket eredményez (l. É. Kiss Katalin cikkét kötetünkben), a potenciálisan

kétértelmű határozók esetében viszont egyértelműsítés lesz az eredmény: csak a módhatározói olvasat jelenik meg. Egedi ezt azon a nyomon próbálja magyarázni, hogy a mondathatározók mindig megtartják saját intonációs frázisukat, ezért csak a speciális, a határozó előtt és után is szünetet beiktató intonációs minta teszi lehetővé a mondathatározói értelmezést az ige utáni helyzetben.

A tanulmány további részeiben Egedi még olyan határozókat is vizsgál, amelyek tulajdonképpen háromértelműek, mert mondathatározóként is kétféleképpen interpretálhatók, továbbá a hangsúlyos mondathatározók kivételes viselkedésére is felhívja a figyelmet. Miután a nyelvi adatokat rendszerezte, a szerző egy olyan szintaktikai elemzést javasol, amely egységesen tud számot adni az egyes adverbiumok eltérő vagy kivételes mondattani és prosódiai tulajdonságairól. Ehhez ugyan fel kell tételeznie egy új, VERUMP funkcionális csomópontot, viszont ez nem tűnik túl nagy árnak ahhoz képest, hogy így a különféle határozók különböző szintaktikai helyekre való becsatolásával egységesen magyarázhatóvá válnak a bemutatott nyelvi adatok.

Laczkó Tibor A BIRTOKVISZONY EGY ÚJ VISZONYRENDSZERBEN c. tanulmányának célja egy, az eddigi chomskyánus (kormányzás- és kötéselméleti, minimalista programos) elemzésnél koherensebb magyarázat kidolgozása a birtokviszonyt tartalmazó magyar főnévi csoportok viselkedésére. A korábbi, számára releváns generatív elemzések mintaszerű áttekintése és a problémákra való rámutatás után Laczkó a lexikai-funkcionális grammatika modelljében dolgozza ki új javaslatát, melynek lényege: a főnévből konverzióval „emelő”, illetve „azonossági törlő” predikátumot hoz létre mind az argumentumszerkezet nélküli mind az argumentumszerkezetes főnevek esetében, és a hozzá kapcsolódó Poss morféma lesz az ő (XKOMP) funkciójú propozicionális argumentuma. A Laczkó által javasolt új elemzés számos előnyös tulajdonsággal rendelkezik a korábbiakhoz képest. Mindenekelőtt megoldja a korábbi elemzések számára tipikus problémákat, nevezetesen a birtokviszony „beágyazottságának” a modellálását, illetve a thetaszerrepadás jelölt módjának az elkerülését argumentumszerkezetes főnévi fejek esetében. A modell lehetővé teszi továbbá a birtokviszony egységes kezelését bármilyen fejtípust tartalmazó főnévi csoportban, valamint elvszerű magyarázattal szolgál arra, hogy miért nem lehet nem tematikus a birtokos összetevő. Laczkó elemzésének vitathatatlan érdeme az is, hogy kiterjeszthető az angolhoz hasonló típusú nyelvekre is, ami által különböző típusú (fej.- illetve bővítményjelölő) nyelvek birtokos szerkezeteinek egységes kezelésére nyílik mód. Végül, Laczkó elemzésének erőssége az is, hogy magyar és angol nyelvű adatok alapján olyan általánosításokat és elveket alkalmaz, amelyek lehetővé teszik, hogy nemcsak a lexikai-funkcionális nyelvtanban, hanem a chomskyánus generatív nyelvtan különböző változataiban is kidolgozható legyen, aminek a körvonalait a tanulmányban Laczkó fel is vázolja.

Imrényi András FUNKCIONÁLIS VISZONYOK, LINEÁRIS POZÍCIÓK, LINEÁRIS VISZONYOK: A MIÉRT KÉRDŐSZÓ HÁROM SZINTAKTIKAI MODELLBEN című tanulmánya elsősorban elméleti kérdéseket feszeget, egy konkrét nyelvi probléma, a *miért* kérdőszavas mondatok lehetséges elemzéseivel illusztrálva. A fő kérdésfeltevés az, hogy a szerző által vizsgált két nagy nyelvészeti gondolatkör alapján elvégezhető elemzéseknek hogyan küszöbölhetők ki a hibái és használhatók ki az előnyei. A két gondolatkör egyike az Imrényi által funkcionálisnak nevezett hagyományos nyelvtani elemzés, a másik pedig a chomskyánus generatív

grammatika. Mivel különböző szemléletű elemzési lehetőségeket vet össze a szerző ugyanazon nyelvi szerkezet példáján illusztrálva, a tanulmány jól illeszkedik a konferencia fő témájához, és éppen a kötet többi szintaktikai tárgyú cikke által használt elméleti keret kritikájával színesíti a képet (ugyanakkor a hagyományos nyelvészeti elemzések hibáira is rámutatva). A tanulmány második felében Imrényi a kritizált kétféle megközelítés általa pozitívnak tekintett tulajdonságait egyesíteni szándékozó, „viszony-alapú”-nak nevezett, „funkcionális” leírással kísérletezik. Érdekes újdonsága a cikknek a magyar szintaxis szokásos konfigurációs elemzéseire képest, hogy nyíltan felvállalja a szórenddel kapcsolatos jelenségek (egy részének) bizonyos szavak lexikális-szemantikai tulajdonságaira való visszavezetését. (Megjegyzendő, hogy azért ez sem teljesen előzmények nélküli a magyar nyelv eddigi formálisabb igényű leírásaiban, l. pl. Szabolcsi (1997)). Gyanítható, hogy az adatok elemzésében a szerző által használt, de nem definiált metanyelvi fogalomnak legalább egy része már régóta felismert és (például formális szemantikai eszközökkel) pontosan megragadható tulajdonság (pl. a cikkben „negatív típusjelölő”-nek nevezett elemek a „monoton csökkenő” formálisan jól definiált szemantikai tulajdonsággal rendelkeznek). Abban a meggyőződésben adjuk közre Imrényi András tanulmányát, hogy megfigyelései és empirikus általánosításai valódi tudományos eredmények csíráját hordozzák, amelyek a jelenlegi tanulmányban használt lazább metanyelvi fogalmak szigorításával a releváns nyelvészeti munkák tágabb körével is egybevetethetők lesznek.

Lukács Ágnes, Rebrus Péter és Törkenczy Miklós A DEFEKTÍV IGÉK KÍSÉRLETI VIZSGÁLATA c. tanulmányukban kísérleti úton ellenőrzik a magyar paradigmikus hiányok Rebrus és Törkenczy (2010) által javasolt funkcionális elemzését. Eszerint a defektív tövek paradigmáinak hiányai azért stabilak, mert nem lehet szisztematikusan kitölteni őket úgy – átsorolva egy defektív igét egy másik morfofonológiai tőosztályba –, hogy közben ne sérülnének a javítást általánosan korlátozó feltételek, nevezetesen, hogy a javítás nem sértheti meg a fonotaktikát, csak lokálisan és csak konzervatívan lehetséges. Kísérleti vizsgálatukkal Lukács, Rebrus és Törkenczy ezen elemzés érvényességét kívánta ellenőrizni 100 felnőtt adatközlő közreműködésével a következő három hipotézist tesztelve: (i) az analitikus alak töve mindig megjelenik kvázianalitikus töként is, (ii) nincs opcionális analitikus alak és (iii) kvázianalitikus toldalékkal nincs defektivitás. A résztvevőknek lexikális-döntés-feladatban 120 különböző ige 14 analitikus és kvázianalitikus alakjáról (vagyis 1680 véletlen sorrendben bemutatott alakról) kellett eldönteniük, hogy grammatikus-e vagy sem. Az igék közül 26 hangkivető *ik*-tövű (pl. *ugrik*), 34 defektív tövű (pl. *hámlik*) és 60, az ezekhez gyakoriságban illesztett stabil –CC tövű kontroll ige (pl. *told*) volt. Minden ige mindkét potenciális (létező vagy nem létező) tövváltozattal (CC, ill. VC) szerepelt 4 kvázianalitikus (*-nAk*, *-tOk*, *-nA*, *-ni*) és 3 analitikus (*-hAt*, *-jOn*, *-vA*) toldalékkal. A kísérlet értékelése során a szerzők az „elfogad” és az „elutasít” válaszok valódi eloszlását hasonlították össze a véletlen válaszadás alapján várható eloszlással χ^2 -próba segítségével. A kísérlet eredményei mindhárom hipotézist alátámasztották, megerősítve ezzel a Rebrus és Törkenczy (2010) által javasolt elemzést. Ugyanakkor a szerzők felhívják rá a figyelmet, hogy a kísérleti eredmények bemutatott elemzése aluldeterminálja a Rebrus–Törkenczy-féle defektivitásra vonatkozó elképzelést, mivel vannak paradigmikus térnek más lényegi elemei, amelyeket újabb kísérletekkel, illetve a bemutatott kísérlet eddig elemzetlen adataival lehetne még vizsgálni.

Rebrus Péter és Kálmán László VALÓBAN MEGMAGYARÁZHATATLANOK A MAGYAR INFINITÍVUSZ TOLDALÉKAI? c. rövid kis tanulmányukban a magyar infinitívusz személyragozott alakjainak megjelenési formáit meghatározó tényezőket vizsgálják. Siptár (2006)-os tanulmánya alapján Rebrus és Kálmán elvetik mind a Siptár által megkérdőjelezett hagyományos, generatív és optimalitáselméleti fonológiai magyarázatokat, mind a Siptár által javasolt morfológiai elemzést, rámutatva arra, hogy ezen megoldások önkényes mozzanatok is tartalmaznak a személyragozott infinitívuszi alakok kétféle megjelenési formájához feltételezett mögöttes reprezentációk megalkotása során. Kálmán és Rebrus a funkcionális optimalizálás elvét alkalmazva mögöttes reprezentációk feltételezése helyett azt állítja, hogy a személyragozott infinitívuszi alakok számára a *-ni* és a *-n* végű névszónaknak a birtokos személyére utaló alakjai szolgálnak mintául. Analógiás magyarázatukat a BME MOKK 589 millió szövegszót tartalmazó korpuszában elvégzett gyakorisági vizsgálattal támasztják alá. A Kálmán és Rebrus által javasolt megoldás előnye egyrészt az, hogy kizárólag a ténylegesen megjelenő alakokkal és gyakoriságukkal operál, másrészt számot ad az infinitívuszok alakjaiban mutatkozó aszimmetriáról és a velük kapcsolatba hozható névszóalakok aszimmetriájáról, amire a generativista magyarázatok nem képesek.

Gyuris Beáta A CSAK DISKURZUSPARTIKULA INTERPRETÁCIÓJA c. tanulmánya a partikulákkal és diskurzusjelölőkkel foglalkozó hazai szakirodalom számára teljesen új és izgalmas kérdéseket vizsgál. Nevezetesen: (i) hogyan lehet formális módszerekkel meghatározni azokat a szükséges és elégséges feltételeket, amelyek teljesülése esetén egy magyar mondatban előfordulhat (illetve elő kell, hogy forduljon) a mondat legerősebb hangsúlyát viselő CSAK partikula, továbbá (ii) hogyan járul hozzá a CSAK partikula az őt tartalmazó mondatok interpretációjához. Korpuszadatok, introspektív adatok, minimálpárok, más nyelvek adatainak szisztematikus elemzéséből kiindulva Gyuris megállapítja, hogy a CSAK-nak sem a disztribúciója, sem a mondat jelentéséhez való hozzájárulása nem támasztja alá azt a korábbi nézetet, hogy a CSAK a *csak* kizáró, illetve skaláris partikulától pusztán prozódiajában különbözne, a CSAK funkcionálisan eltér ezektől, diskurzuspartikulaként viselkedik, osztozik más nyelvek hasonló diskurzuspartikuláinak a tulajdonságaiban. A holland és német hasonló jelentésű diskurzuspartikulákkal foglalkozó szakirodalom elemzéseit alapul véve Gyuris meghatározza azoknak a kontextusoknak a formális jellemzőit, amelyekben a CSAK diskurzuspartikula előfordulhat, vagy amelyekben kötelezően meg kell jelennie. Végül Gyuris a tanulmányban követett gondolatmenettel és formális elemzéssel a nyelvtörténeti adatokat megvizsgálva, a CSAK diskurzuspartikula kialakulásának történetéhez is hozzá tud szólni. Szerinte a CSAK diskurzuspartikulái használata szemantikai újraelemzés révén a *csak* szokásosnak tekintett skaláris jelentéséből alakult ki, amely pedig a történetileg korábban jól tetten érhető kizáró jelentéséből fejlődött ki.

Rákosi György ÉN, MAGAM, ÖNMAGAM c. tanulmányában azt a kérdést vizsgálja, hogy a korábbi szakirodalom állítása helytálló-e, azaz valóban egyenértékű-e a *maga* és az *önmaga* visszaható elem, tényleg egyezik-e nyelvtani kategóriájuk, és ugyanazon a módon járulnak-e hozzá a mondat jelentéséhez. Rákosi számos, különböző, a szakirodalomban eddig figyelmen kívül hagyott adat elemzése után amellett érvel, hogy nem. Az *önmaga* morfológiailag összetettebb, mint a *maga*, amely összetettségnek fontos grammatikai következményei vannak. Rákosi elemzésében a *maga* valódi, a kötéselmélet hatálya alá eső

anafora, az *önmaga* viszont olyan visszaható elem, amely a tulajdonnevekkel rokonítható referáló kifejezés. Az *önmaga* nem reflexivál, és csak a reflexiválásnál gyengébb, alapvetően nem szintaktikai jellegű összeindexelést igényel. Ugyanakkor anaforikusnak is tekinthető annyiban, hogy valamilyen előzményt megkíván, amelynek nem kell lokálisnak lennie, sőt még szemantikailag sem kell feltétlenül azonosnak lennie az *önmaga* jelölésével. Rákosi új elemzése és érvelése az adatkezelés szempontjából is különösen figyelemre méltó. A szerző a *maga* és az *önmaga* eloszlásának és használatának vizsgálata során különböző forrásokból származó adatok jóval szélesebb körét veszi szemügyre, mint ahogy azt a releváns szakirodalom tette. A saját introspekciójából származó adatok használata mellett nyelvjárási adatokra és korpuszadatokra (újságnyelvi adatokat) is támaszkodik, továbbá rámutat a kontextus rendkívül fontos szerepére a *maga* és az *önmaga* eltérő használatában. Mindez új általánosítások és elemzések megfogalmazását teszi lehetővé a számára.

Németh T. Enikő és Bibok Károly A GRAMMATIKA ÉS A PRAGMATIKA INTERAKCIÓJA AZ IMPLICIT ARGUMENTUMOK, AZ IMPLICIT PREDIKÁTUMOK ÉS AZ EGYÜTTES KOMPOZÍCIÓ VIZSGÁLATÁBAN c. tanulmánya címének megfelelően háromféle nyelvi jelenségkör beható vizsgálata révén mutatja ki bizonyos, egyértelműen grammatikai tulajdonságok (pl. az alanyi vs. tárgyas ragozás) és más, egyértelműen pragmatikai tényezők (pl. a nyelvi vagy nem nyelvi kontextus) együttműködését bizonyos megnyilatkozások aktuális igazságfeltételes jelentésének meghatározásában. Az alapkérdés maga tehát szemantikai természetű: azt vizsgálják a szerzők, hogy mit jelent (igazságfeltételesen) egy adott kifejezés, és hogyan függ ez a jelentés az alkotórészei jelentésétől és kapcsolódási módjától. A probléma éppen az, hogy a címben jelzett háromféle megnyilatkozáscsoport mindegyikében vannak olyan, nyelvi eszközökhöz nem nyilvánvaló módon kapcsolható tartalmak, amelyek befolyásolják az adott kifejezések igazságfeltételeit. A szerzők korábbi kutatásainak eredményei azt mutatják, hogy ez a befolyásolás részben lexikális szemantikai eredetű lehet (itt fontos hangsúlyozni a szerzőknek azt az álláspontját, mely szerint pragmatikai jellegű információk is beépülhetnek a lexikális jelentésbe), de ezt kiegészítheti, megerősítheti, vagy akár felül is bírálhatja a megnyilatkozáson belüli vagy a megnyilatkozásokon kívüli tágabb nyelvi vagy nem nyelvi kontextus, vagy a nyelvi elemek által többféle módon előhívható enciklopédikus tudás. Ebben a tanulmányban a szerzők fokozott figyelmet fordítanak a grammatika és a pragmatika együttműködésének feltárására. Ennek során fény derül egyebek között bizonyos (explicit és implicit) anaforikus kifejezések antecedenseinek meghatározásában releváns pragmatikai tényezőkre, amelyek alapján a grammatikainak tartott szabályszerűségek felül is bírálhatók. Az implicit predikátumok kikövetkeztetésével és az együttes kompozíció műveletével kapcsolatban meggyőzően mutatják ki a szerzők a megnyilatkozáson belüli lexikális elemek grammatikai felépítéséből származó vagy a hozzájuk rendelhető enciklopédikus tudás hatását, rámutatva, hogy az ezeken alapuló következtetéseket a speciálisabb kontextus mindig felülbírálhatja. A konferencia fő témájának megfelelően a szerzők külön alfejezetben vizsgálják, hogy milyen típusú adatok felhasználása miféle elméleti következtetések levonására alkalmas, illetve nem alkalmas. A dolgozat módszereinek vizsgálata során az kristályosodik ki, hogy a kontextusnak az igazságfeltételes jelentést különböző módokon befolyásoló szerepét legmegbízhatóbban konstruált nyelvi adatokra támaszkodó gondolat kísérletekkel lehet feltárni.

3. A tanulmányok adatkezelése, az adatok és elméletek viszonya

Az adatkezelés szempontjából a szintaktikai tárgyú cikkek általában a szintaktikai elemzésekben megszokott módon járnak el, azaz jól- és rosszulformált mondatok egybevetése alapján fogalmazzák meg általánosításait. Míg ez az eljárás elvben megfelelő – hiszen egy adott nyelv grammatikájától nemcsak azt várjuk el, hogy előállítsa a nyelv összes jólformált mondatát, hanem azt is, hogy a nyelvhez nem tartozó, azaz rosszulformált jelso-rokat ne engedjen meg – az erre vonatkozó anyanyelvi beszélői ítéletek szükségszerűen eltérnek egymástól. Szélsőségesen, hiszen minden nyelvhasználó valójában egy olyan idiolektusát beszéli a nyelvnek, amely elvben mindenki másétól eltérhet valamiben. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy vannak olyan tulajdonságai egy adott nyelv grammatikájának, amelyeket senki sem vitat; viszont a bonyolultabb jelenségek szintaktikai leírása szempontjából sarkalatos adatok egy jelentős része éppen a bizonytalan megítélésű zónába esik. Ezért lehet döntő fontosságú, hogy a saját intuíción kívül más forrásból származó adatokat is figyelembe vegyünk: más anyanyelvi beszélők intuíción alapuló ítéleteit, kísérletek eredményeképpen nyert adatokat, létező írott vagy hangzó korpuszokat. A többféle forrásból származó adatok együttes figyelembevétele kiküszöbölheti azt a problémát, ami abból származik, hogy az empirikus általánosítások (és az ezekre épülő elméletek) alapjául használt adatokra vonatkozó jólformáltsági ítéletek beszélőnként változhatnak (vö. Pullum 2007). Ez cseppet sem elhanyagolható kérdés, hiszen elvben azt is maga után vonhatja, hogy az általánosítások alapját képező nyelvi adatok más megítélése más empirikus általánosításokat eredményez, s ezek alapján más grammatikát lehetne vagy kellene felépíteni. Ennek a felismerésnek megfelelő adatkezelést figyelhetünk meg a kötet több tanulmányában is; de az egyféle adatforrást (vagy csak intuitív ítéleteket, vagy kizárólag korpusz-adatokat) felhasználó cikkek szerzői is gondosan mérlegelik adataik és a belőlük levonható elméleti következtetések viszonyát. Az elméleti alternatívák közötti választást motiválhatja, hogy melyik elmélet egyeztethető össze jobban az adatokkal, melyik tudja az adatok nagyobb halmazát egységesen kezelni. Az adattípusok szélesebb körének használata nemcsak a korábbi elméletek eredményeit tüntetheti fel más fényben, hanem az elméletekben esetlegesen feltételezett mögöttes (hipotetikus) alakok szerepét is megkérdőjelezheti.

Az adattípusok szélesebb körének felhasználása megmutatkozhat abban is, hogy különböző nyelvek adatait vetjük egybe; vagy ugyanazon nyelv különböző korokból származó adatait is figyelembe vesszük.

A szemantikai és pragmatikai témájú cikkekben a fentiekén kívül különösen fontos a kontextus szerepe az adatok értékelésében. A ténylegesen létező kontextusok mellett a kreált kontextusok is fontos eszközei lehetnek az empirikus általánosítások minél pontosabb felderítésének.

Hivatkozások

- Borsley, Robert D. (szerk.) 2005. *Lingua* **115/11** (Special issue on Data in theoretical linguistics).
- Kepser, Stephan – Marga Reis (szerk.) 2005. *Linguistic Evidence: Empirical, Theoretical and Computational Perspectives*. Mouton de Gruyter. Berlin.
- Kertész, András – Csilla Rákosi 2008. Introduction: The problem of data and evidence in theoretical linguistics. In András Kertész – Csilla Rákosi (szerk.) *New Approaches to Linguistic Evidence: Pilot Studies*. Lang. Frankfurt am Main.

- Lehmann, Christian 2004. Data in linguistics. *The Linguistic Review* **21**: 175–210.
- Penke, Martina – Anette Rosenbach (szerk.) 2004. *Studies in Language* **28/3** (Special issue on What counts as evidence in linguistics?).
- Pons Bordería, Salvador (szerk.) 2008. *Journal of Pragmatics* **40/8** (Special issue on Empirical data and pragmatic theory).
- Pullum, Geoffrey K. 2007. Ungrammaticality, rarity, and corpus use. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory* **3/1**: 33–47.
- Rebrus, Péter – Miklós Törkenczy 2010. Covert and overt defectiveness in paradigms. In Curt Rice – Sylvia Blaho (szerk.) *Modeling Ungrammaticality in Optimality Theory*. Equinox Publishing. London.
- Siptár Péter 2006. Töprengések a *NI*-allomorfiáról. In Kálmán László (szerk.) *KB 120. A Titkos Kötet. Nyelvészeti Tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlósi András Tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézet/Tinta. Budapest. 179–192.
- Szabolcsi, Anna 1997. Strategies for scope taking. In Anna Szabolcsi (szerk.) *Ways of Scope Taking*. Kluwer. Dordrecht. 109–155.